

Modern dalok *A Hét*ben

Heltai Jenő első versesköteteinek recepciójáról

Bevezetés

A most következő tanulmány témája egy Heltai Jenőről szóló szócikk megírásának előkészületei során ötlött fel bennem, amely rövid életrajzi összefoglalás azonban – csakúgy, mint Heltai művészettel kacérkodó regényhőseinek nagyszabású alkotásai – a konferenciaelőadás idején még egyáltalán nem volt kész, a címét kivéve.¹ A Heltai Jenő életéről és munkásságáról szóló rövidebb vagy hosszabb értékelésekben rendre-sorra feltűnik ugyanis első két kötetének (*Modern dalok*, 1892; *Kató*, 1894) viharos kritikai visszhangja, a korai Heltai-versek „erkölcsellenek” bélyegzése. E tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam, milyen szerepet játszott Heltai költői pályakezdésében a fiatal szerzőnek publikációs fórumot biztosító nagyhatású hetilap, a Kiss József szerkesztette *A Hét*, annak arculata, illetve a lapot ért kritikák. Továbbá arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyiben függnek össze a két pályakezdő kötet recepciójában megjelenő bírálatok *A Hét* működésére, témarepertoárjára, szerkesztői stratégiájára, szerzőgárdájára, irodalom- (s azon belül költészet)felfogására irányuló általánosabb kritikákkal.

Mint a fentiekből is következik, a dolgozat nem kíván teljes értékű képet adni Heltai igen nagy terjedelmű – egyébként jelentős kortársi recepcióval bíró, ám tudományos elemzések és igényes szövegkiadások formájában szinte teljesen feldolgozatlan – költői, elbeszélői, drámaírói és publicisztikai életművéről,² ahogy

1 Az életrajzi összefoglalás időközben felkerült a Digitális Irodalmi Akadémia honlapjára: RADNAI DÁNIEL SZABOLCS, *Heltai Jenő: Életrajz*, hozzáférés: 2024.02.21, <https://dia.hu/dia-szerzok/heltai-jeno/eletrajz>.

2 Mindehhez lásd Hegedüs Géza – egyébként adatokban nem túl gazdag és sok helyen pontosításra szoruló – kismonográfiája bevezető és összegző gondolatait, valamint Győrei Zsolt úttörő jelentősé-

*A Hét*tel kapcsolatos korábbi és újabb irodalom-, kritika- és sajtótörténeti tanulmányokat sem fogja tudni jelentősen átrajzolni.³ A következőkben nem pusztán a kutatás felfedező volta és a terjedelmi korlát miatt lokalizáltam az időbeli kereteket az 1890 és 1895 közötti intervallumra. Bár Heltai egész életében írt verseket, szimbolikus jelentőségűnek tekinthető, hogy viszonylag látványos fogadtatású két kötetét követően egészen 1911-ig (a Nyugat Kiadó gondozásában megjelent *Heltai Jenő versei* című gyűjteményig) nem jelentkezett új verseket tartalmazó kötettel. Továbbá a sajtóforrások átböngészése alapján az is látható: ahogy másutt, a korábban a Heltai-versek első publikációs fórumának számító *Hét*ben is fokozatosan csökkent a költeményeinek száma; összefüggésben azzal, hogy ez idő tájt állandósulnak Heltai színpadi munkái (a jelenetekhez, egyfelvonásosokhoz, vígjátékokhoz, kabarékhoz, zeneművekhez írt dalszövegek),⁴ illetve fölfedezi önmagában a prózaíró is: a *Magyar Hírlap* épp 1895 áprilisában kezdte meg a *Hoffmanné meséi* című kisregény folytatásos közlését. Végül: az általam feldolgozott források köre természetesen nem teljes, hiszen annak ellenére, hogy *A Hét* folyóirat majdnem teljes adatbázisa elérhető az Szegedi Tudományegyetem digitális minden gyűjteményében (SZTE Miscellanea Repoitórium),⁵ a sajtóanyagok köre még bővíthető lenne (úgy a verspublikációkra, mint a recepcióra nézvést) olyan lapokkal, amelyek jelenleg még nem hozzáférhetők internetes adatbázisokban.

A következőkben elsőként Heltai Jenő és *A Hét* kapcsolatát vizsgálom az 1890 és 1895 közötti periódusban; röviden bemutatom Heltai két korai verseskötetét,

gű könyvének vonatkozó megállapításait: HEGEDÜS Géza, *Heltai Jenő alkotásai és vallomásai tükrében*, Arcok és vallomások (Budapest: Szépirodalmi, 1971), 5–8, 202–211; GYÖREI Zsolt, *Heltai Jenő drámai életműve* (Budapest: L'Harmattan, 2007): 13–17, 171–174.

- 3 *A Hétről* lásd: DERSI Tamás, „Budapest irodalmi újságja”, in DERSI Tamás, *Századvégi üzenet: Sajtótörténeti tanulmányok*, 155–306 (Budapest: Szépirodalmi, 1973); DEDE Franciska, „»Szerzők a lámpa előtt«: A Hét és az Új Idők szerzői 1895–1900”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109, 2–3. sz. (2005): 287–312; PACZ Mercédesz, „*A Hét*, nemcsak mint a *Nyugat* előfutára”, *Első Század* 7, 1. sz. (2008): 413–431; ANGYALOSI Gergely, „A magyar irodalmi modernség kezdetei: *A Hét* első évtizede”, in ANGYALOSI Gergely, *A minta fordul egyet: Esszék, tanulmányok, kritikák*, 11–24 (Budapest: Kijárat Kiadó, 2009); MÁRTON-SIMON Anna, „*A Hét* verseinek modernsége”, *Tempevölgy* 15, 2. sz. (2023): 27–57; MÁRTON-SIMON Anna, „*A Hét* költészeti ideálja és a hangulat századvégi fogalma”, *Irodalomtörténet* 105, 2. sz. (2024): 131–162. Itt szeretnék köszönetet mondani Márton-Simon Annának *A Héttel* kapcsolatos alapvető szakmunkák felkutatásában nyújtott segítségéért, s azért is, hogy az előadás készítése során két sajtó alatt lévő tanulmányát is elolvashattam.
- 4 Például: *Az operett* (1894), *Prologus* (Ivánfi Jenő előadásában, 1894), *A tehetséges kezdő* (1894), *Volt egyszer egy királykisasszony* (1895).
- 5 Hozzáférés: 2024.02.21, https://misc.bibl.u-szeged.hu/view/type_publication_full/journal/A_H=E9t_3A_t=EIrsadalmi_irodalmi=E9s_m==0171v=E9szeti_k=F6zl=F6ny/ (az 1915 és 1917 között megjelent lapszámok hiányoznak az archívumból, ennek a korpusznak egy része – 1915/27–52, 1917/1–27 – hozzáférhető az Arcanumon).

majd pedig e két versgyűjtemény, a *Modern dalok* és a *Kató* kritikai visszhangját tekintem át abból a szempontból, hogy a bírálatok mely elemei hozhatók kapcsolatba *A Hét* mint hangsúlyosan *modern* önszemlélettel bíró irodalmi folyóirat arculatának, „filozófiájának”, térnyerésének korabeli általánosabb, a szakirodalomban jól azonosítható kritikáival.

A Hét és Heltai

Heltai azon szerzők közé tartozott, akik a legtöbbet publikáltak az 1890-ben indult *A Hét* hasábjain. (Ez utóbbiak között volt még Makai Emil, Szalay Fruzina és Telekes Béla.) Mint Dersi Tamás áttekintéséből kiderül,⁶ tíz év alatt – 1890 és 1900 között – mintegy 65 versközlése, illetve 12 novellapublikációja volt a lapban. Az általam vizsgált – és a sajtóadatbázisban elérhető – évfolyamokra vetve egy pillantást, mindez 1891-ben 3 közlés (2 saját vers, 1 fordítás) 1892-ben 15 közlés (11 vers, valamint 2-2 fordítás és novella), 1893-ban 17 közlés (14 vers, 1-1 fordítás, novella és jelenet), 1894-ben 12 közlés (11 vers és 1 jelenet), 1895-ben pedig 7 darab vers. (S e felsorolásban nem szerepelnek például a később az összegyűjtött verskorpuszba fölvetett heti verses krónikák, amelyeket Incubus álnévén tett közzé *A Hétben*.)⁷ Heltai már ekkor is népszerű, keresett szerzőnek számított, több publikációja megjelent más lapokban is névvel vagy név nélkül – az 1891-ben alapított, Horváth Gyula szerkesztette *Magyar Hírlap*nak belső munkatársa volt, s itt 1894-től huzamosabb ideig vitte a tárcarovatot –, ugyanakkor eredeti, nevével fémjelzett költeményeinek és fordításainak elsődleges publikációs fóruma *A Hét* volt.

A hangyaszorgalmú szerkesztőre, Kiss Józsefre jellemző gyámkodás, protezsálás természetesen Heltaira is kiterjedt: a *Heti posta* rovatban⁸ 1893. augusztus 13-án meleg szavakkal jellemezte az egyébként épp kötelező katonai szolgálatát teljesítő poétát egy róla készült karikatúra kíséretében (lásd az 1. számú mellékletet):

Heltai Jenő jelenleg a haza védelmén és a tisztí kardbojt megszerzésén fáradozik, mindkét irányban a legnagyobb fokú passzív tevékenységet fejtven ki. [...]

6 DERSI, „Századvégi üzenet...”, 181–182.

7 Heltainak *A Hétben* megjelent írásainak lajstromát lásd: GALAMBOS Ferenc, összeáll., „*A Hét*” írói és írásai 1889–1924, 2 köt. ([Budapest]: OSZK, 1954), 1:79–81.

8 A *Heti posta* rovat jelentőségéről lásd: MÁRTON-SIMON, „*A Hét* verseinek modernsége...”, 27–37.

1. melléklet: Heti posta, *A Hét*,
1893. aug. 13., 112.

Az ő katonai- és Kató-dalai, melyek *A Hét*-ben megjelentek, a fiatal magyar verslitteratura legkedvesebb és legszebb termékei közé tartoznak. Tudományos költőink ugyan léhának mondják őt, de tessék csak minden elfogultság nélkül olvasni az ő verseit és megtalálják az igénytelen, természetes hang mögött a valódi költői hangulatot és érzést is. Heltai Jenő még egészen fiatal ember, épen ma szombaton töltötte be huszonkettedik évét. Egyéniségére nézve csöndes, szelid lelkű fiú, akiből a jókedv és a szomorúság egyforma kedvességgel tör ki. Mert tud ő jókedvű lenni és tud szomorú lenni, de sohasem roszkedvű. Aki megismeri, megszereti. Még a merev reglement-katonákat is meg tudta hódítani az ő bolondos, kedves jó lelkületével, önkéntes társai pedig valóságosan szerelmesek belé.⁹

S Heltai neve két hét múlva (aug. 27.) is feltűnik a korábban említett karikatúrára visszautalva: „Oly nagy a fölháborodás Heltai Jenő kirajzoltatása fölött, hogy szinte megijedtünk tőle. Hát hogy is tehetik föl, hogy mi őt csúffá akartuk tenni? Ellenkezőleg, karikatúrákat nem a jelentéktelen emberekről szoktak rajzolni.”¹⁰ 1894. január 28-án pedig – azon alkalomból, hogy *A Hét* Heltai arcképével jelent meg (2. számú melléklet), rövid, lelkesült

kedvcsinálót írt a költő verseihez (melyet természetesen Heltai „munkahelye”, a *Magyar Hírlap* is átvett):

Ez a nyalka, fiatal tartalékos hadnagyocska, aki újdonszerű egyenruhájában, olyan boldogan feszít önök előtt, Heltai Jenő, a *Kató* szerzője, a *Kantinos kisasszony* és a Brigadéros megéneklője, *A Hét* gárdájának legfiatalabb tagja, valamennyiünk beczézett kedvence! [...]

9 [Kiss József], „Heti posta”, *A Hét* 4, 33. sz. (1893): 112.

10 [Kiss József], „Heti posta”, *A Hét* 4, 35. sz. (1893): 144.

2. melléklet: *A Hét*, 1894. jan. 28. (címlap)

Íme végre egy poéta, aki nemcsak szép verseket ír, de egyúttal megközelíti azt az ideált, megharapni való bakfisek és preparandiát végzett fiatal hölgyek képzeletében a szerelem kobzosairól imbolyogni szokott, de a melyet az élet, a valóság többnyire meghazudtol. [...]

Társai közt nem akad, aki áskálódnék ellene, az Akadémia még nem vett hivatalos tudomást létezéséről, Négyessy úr még nem állapította meg róla, hány jámbust, hány trochaeust irt, a Kisfaludy-társaságban nem szerepelt vendég gyanánt és a színinövendékek egyetlen versét sem kompromittálták agyon modoros szavalásukkal. Szóval Heltai Jenő élete felett eddig a Mithos kegyasszonyai örködtek, simára egyengetvén az ő utait. Költeményeiben is az aranyos verőfény a túlnyomó. Bubánata is a dévajság rózsaszínű dominójába öltözködik. Az erős, megrázó szenvedélyek épp oly távol esnek egyéniségétől, mint a bántó kacaj.¹¹

11 [Kiss József], „Heti posta”, *A Hét* 5, 4. sz. (1894): 59. Vö.: „Kiss József Heltai Jenőről”, *Magyar Hírlap* 4, 28. sz. (1894): 20.

A szimpátia kölcsönös volt; Heltai később is Kiss József hívének mutatkozott. Miképp 1903-ben a költő-szerkesztő hatvanadik születésnapja alkalmából,¹² 30 évvel később, a *Kiss József kerek asztala* című kiadványban is megemlékezett róla, kiegészítve korábbi köszöntését néhány bekezdéssel. Írásában többek között Kiss szerkesztői elkötelezettségét, önzetlenségét, kritikai és esztétikai igényességét hangsúlyozta:

Azután, hogy első versem megjelent „A Hét”-ben, tíz évig éltem Kiss József közelében. Vele a szerkesztőségben, a nyomdában, az Otthon-körben, kávéházakban, nappal a Centrálban, éjjel a New Yorkban, házánál, asztalánál, láttam rosszkedvűnek, elkeseredettnek, huncutnak, okosnak, bölcsnek, mulatságosnak, hallgattam, ahogy készülő verseit mormolta, énekelte, szavalta, javítgatta, tanácsot kért egy szó, egy szórend, egy cím ügyében, néha – nagyritkán – meg is fogadta, hogy azután ismét elvesse. [...] Nyúzta és fűrészelte verseimet, ahogy mindenkiét, minden kéziratot elolvasott, leszidott vagy fölmagasztalt, hihetetlen életakarással, hittel, lelkesedéssel. Hálás volt minden ötletért, szerette a jókedvet és a derűt, szívesen fizette munkatársait, sőt rögtön is, ha volt miből. Nem mindig volt. „A Hét” sohasem volt jó üzlet. Kiss Józsefnek anyagi gondjai voltak. Tíz esztendő harcait végigcsináltam vele. Makai Emil meg én voltunk a szerkesztőség legfiatalabb tagjai, aféle mindenesei.¹³

S persze obligát módon viszonylag hosszasan ecseteli a Kiss József-életmű kánonból kiesettségét, alulértékelt voltát.¹⁴ E tekintetben Heltai – miképp *A Hét* folyóirat is beépült a Heltai-életmű elbeszélésébe mint a pályakezdés színtere – még életében tevékeny résztvevője lett annak az önmitizáló-legendásító diskurzusnak, amely *A Hetet* szerkesztő Kiss József körül alakult ki a 20. század során, s amely

12 Vö.: HELTAI Jenő, „Kiss József”, *Ország-Világ* 24, 49. sz. (1903): 963. Kötetben: HELTAI Jenő, „A hatvan éves Kiss Józsefről”, in HELTAI Jenő, *Utazás enmagam körül és más vallomások*, szerk. FRÁTER Zoltán, 209–211 (Budapest: Papirusz, 1998).

13 HELTAI Jenő, „A hatvan éves Kiss Józsefről”, in *Kiss József kerek asztala: A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései*, 133–136 (Budapest: Kiss József prózai munkáinak kiadvállalata, 1934), 133–134.

14 „Ilyen módon, abban az országban, amely a tízéves jubileumokat és a tízórás banketteket föltaálta, észrevétlenül és nyomtalanul múlik el a *Kiss József* hatvanadik születésnapja. [...] Mindez Kiss Józsefnek nem fáj. Talán jól esik neki, hogy ezek az ijedős öreg urak még mindig a heveskedő fiatal embert látják benne, aki új és merész dolgokat ír, új nyelven, új formákban; a forró vérű fölforgatót, akitől az ilyen csöndre és békességre vágyó, kényelemszerető agastyánoknak félniök kell. Talán azt nem tudja megbocsátani neki, hogy akkor, amikor ők megálltak és örök hűséget esküdtek a hatvanas évek nyelvének és témáinak, ez a nyughatatlan ember nem állt meg, hanem átférmálódott, megfiatalodott, minden esztendőben más lett mindmáig, és annyira, hogy ma nemcsak a legnagyobb poétánk, hanem a legmodernebb, a legújabb is.” Uo.

beállítás megnehezítette a folyóirat helyiértékének, művelődéstörténeti jelentőségének tárgyilagos mérlegelését a későbbiekben.¹⁵

A Modern dalok és „kis Kató”

A korábban említett arányszámokból is látszik: Heltai e korai pályaszakaszában a legnagyobb örömmel *A Hét* folyóiratban jelentette meg költeményeit; ezekből a publikációkból állt aztán össze első két kötetének derékhada. Miképp Hegedüs Géza, a Heltainak népszerűsítő kismonográfiát szentelő irodalomtörténész utal rá, Heltai első könyve, az 1892-ben Lampel Róbert kiadásában megjelent kecsesen szecessziós *Modern dalok – Ignotus A Slemil keservei* című egy évvel korábbi verses regényével és Makai Emil *Az énekek éneke* című következő évi kötetével együtt – azon művek közé tartozik, amelyek jelezték egy újfajta, „másik” irodalom beköszöntét; ahogy némi túlzással fogalmaz: kötete „korszakkezdetet jelent a magyar költészetben.”¹⁶ Jóllehet Heltai fellépésének „korszakváltó” jelentősége jócskán fülölbírálható, különösképp költői életművének háttérbe szorulása, s az irodalmi emlékezetből való kiszelektálódása fényében,¹⁷ az előbbiekhöz hozzátehetjük, hogy a Heltai által művelt alanyi költészet jól illeszkedett *A Hét* első évtizedének szerkesztési stratégiája és szerzőgárdája által kimunkált, soktényezős modernség-képhez.

A pályakezdő kötet, a *Modern dalok* már szemantikai feszültséget rejtő címmel is érzékelteti *A Hét*ben koncepciózusan elvárassá tett – s Kiss József szerkesztői reflexióiból is kiolvasható – időszerűség, modernség kihívásait.¹⁸ A címben szereplő jelző („modern”) erre az frissességre (kvázi fiatalosságra), időszerűsége utal, míg a szókapcsolat másik tagja („dalok”) egyrészt az irodalom tradicionálisabb, mindennapibb formái és a népi gyökerű, orálisban leledző szövegek irányában nyit távlatokat, másrészt a versekben érvényesülő hangulat/hangoltság popkulturális jellegű forrásaira (leginkább a francia sanzonra) mutat. A kötet összesen 36 eredeti verset tartalmazott, három összefüggő ciklusba (*Reggeltől estig / Az utca filozófiája / Csömör*) rendezve a leginkább pillanatnyi vonzalmak-

15 Mindehhez lásd: DERSI, „Századvégi üzenet...”, 260–262.

16 HEGEDÜS, *Heltai Jenő...*, 56.

17 Győrei Zsolt Heltai fellépésének látványos (majd rövid életű) hatását, társművészeti érvekkel is támogatva, inkább generációs törésekre vezeti vissza. Lásd: GYŐREI, *Heltai Jenő drámai életműve...*, 7–17.

18 *A Hét* modernségéhez lásd: MÁRTON-SIMON, „*A Hét* verseinek modernsége...”; MÁRTON-SIMON, „*A Hét* költészeti ideálja...”

ról, futó viszonyokról, szerelmekről (kisebb részben a művészlétről és általában a modern nagyvárosi létről) szóló, többnyire valóban dalformájú, refrénnel rendelkező költeményeket. Mint Márton-Simon Anna megjegyzi *A Hét* modernségét a „Heti posta” rovat reflexióinak tükrében vizsgáló írásában, a „[...]” versfordítások egyedi státuszát jelzi, hogy a *Hét* által felfedezett költők műfordításaikat is felveszik versesköteteikbe, ezek nem különálló korpuszként, hanem a »saját« szövegek közé keveredve szerepelnek.”¹⁹ Nem volt ez másképp Heltainál sem: a *Modern dalok* negyedik, utolsó ciklusában Heltai zömmel romantikus német és francia költők műveiből fordított versei²⁰ olvashatók. Második kötetében, a *Kató*-ban már nem követte ezt a metódust; fordításainak ha nem is minden darabja, de legtöbbje a későbbi modern gyűjteményes kiadásokban vált hozzáférhetővé.²¹

Miképp a *Modern dalok* darabjainak, úgy a Kató-verseknek is cselekményességet kölcsönöz a lírai én hozzávetőlegesen rekonstruálható alakja, az érzelmeinek kiszolgáltatott, a fiatalsága fölött töprengő mélabús költő. Az ő „lelki fejlődésén” tekinthetünk végig az ifjonti vonzalom örömeitől és a fiatalság mámoros pillanataitól a nagy szerelem megtalálásán és elvesztésén át egészen a romantikus korai halállal való szembenézésig a *Modern dalok*-ban (hiszen az előbb felsorolt három ciklus – néhány, a narratív szerkezetből kilógó szövegtől eltekintve – e stádiumokat jelképezi). Emellett a beszélő megszólalásmódja, modalitása is homogénnek tűnik: Komlós Aladár kifejezését kölcsönvéve, a *Modern dalok*-ban – s majd

19 MÁRTON-SIMON, „*A Hét* költészeti ideálja...”, 148.

20 Az egyetlen nem 19. századi szerző: Walter von der Vogelweide; a többiek: Charles Paul Kock, Hégésippe Moreau, Jean Richepin és Rudolf Baumbach. Lásd: HELTAI Jenő, *Modern dalok* (Budapest, Lampel Róbert, 1892), 79–92.

21 Ide kívánczik egy hosszabb megjegyzés Heltai verseinek filológiájáról: noha a modern kiadások szerkesztői, Gábor György, Fráter Zoltán és Győrei Zsolt szisztematikusan bővítették az „összes versek” korpuszát, a gyűjteményes kötetekből – évszámok hiányában – nem követhető a költemények keletkezésének/publikálásának kronológiája. Emellett a kötetek csak részben követik a Heltai által összeállított versgyűjteményeket: az eredeti ciklusokat újabb versekkel bővítették, valamint a műfajilag vegyes korpuszt (például a *Kató* részeként megjelent *Joujou kisasszony* című jelenetet, illetve a *Modern dalok*-ban szereplő fordításokat) gyakran elkülönítik az eredeti kötetrendtől. (A lapokban, az eredeti kötetekben, illetve az újrakiadásokban megjelent korpusz eltérő szövegváltozatainak problémáját pedig itt még nem is érintettük.) Miképp a prózai művek és a drámák esetében, a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisában a versekből is egy modern kiadás, az elsőként 1959-ben Gábor György által összeállított (utóbb háromszor, 1962-ben, 1967-ben és 1983-ban is megjelent) *Heltai Jenő versei* érhető el. Épp ezért – filológiai jegyzetekkel ellátott edíció hiányában – nem haszontalan kézbe venni az eredeti Heltai-köteteket. Vö.: HELTAI Jenő, *Versei*, vál. és s. a. r. GÁBOR György, Heltai Jenő összegyűjtött művei (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959); HELTAI Jenő, *Versei*, szerk. FRÁTER Zoltán, Heltai Jenő összegyűjtött művei, 1 (Budapest: Papirusz, 1997); *Száztíz év. Heltai Jenő összegyűjtött versei*, szerk. GYŐREI Zsolt (Budapest: Papirusz, 2002).

a *Kató* című kötetben is – a versek beszélőjének „tüntetően felszínes”²² és ironikusan kimozdított, elkomolytalanított érzelmi megnyilatkozásait követhetjük nyomon, melyben segítségünkre van a versek sokaságában megszólított kedves alakja, a kiismerhetetlen Szerá, illetve a *Kató* című kötet azonos elnevezésű első ciklusának színésznövendéke, a „kis Kató”. Különbség azonban, hogy ez utóbbi kötet második és harmadik ciklusában (*Magamról; Dalok a kaszárnyából*) már nem jelenik meg Kató alakja; illetve a harmadik, *Dalok a kaszárnyából* ciklusban a Heltaira jellemző alanyiség is háttérbe szorul, hiszen a katonatörténeteket megéneklő versek önéletrajzi vonatkozásai ellenére itt leginkább sztereotípiákat mozgató zsánerképekről beszélhetünk.

A fentiek illusztrálásaként csupán egyetlen szövegszerű példára utalnék, amely jól megmutatja ennek a sajátos költészetnek a főbb vonásait. A *Kató* című kötetben található *Mikor halunk meg?* című vers témája tipikusnak mondható: beszélőjén eluralkodik a századvégi nihilizmus, nem tudja elviselni a földi élet kisserűségét, s voltaképp a halálba unatkozza magát. Kedvesétől pedig ezt kérdezi minduntalan a nyolcsoros versszakok utolsó sorában ismételve: „Mikor halunk meg, kis Kató?”

Meguntam ezt a csúf világot,
A színházat, a bálokat,
Meguntam azt a szóke kis lányt,
Aki, ha kérem, csókot ad.
És az a kis lány is reám unt,
Vers, egyre vers – ez untató...
Szóval elég volt a gyönyörből,
Mikor halunk meg, kis Kató?

A hangverseny, a turf, a pezsgő
Meg a szerelmes levelek,
A légyott és az esti séta
Mind, mind unalmas módfelett.
A hírlapokban sincs manapság
Semmi hatásos, izgató...
Egy hosszú ásitás az élet,
Mikor halunk meg, kis Kató?

22 KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfitől Adyig* (Budapest: Gondolat, 1980), 369.

A *vanitas*-irodalommal is rokonságban álló költeményben szép katalógusát kapjuk az élet unalmas (következésképp: értéktelen, érdektelen, hiábavaló) területeinek. De amíg a *vanitas*-hagyományban jellemzően nagyszabású emberi cselekedetek (pl. győztes csaták), grandiózus építmények, eszmék és vallások, vagy épp természeti jelenségek minősítettnek hiábavalónak, a Heltai által említett tevékenységek önmagukban is kisszerűek: *társas élet, időtöltés, szórakozás* („színház, a bálkat”, „a hangverseny, a turf, a pezsgő”); *pillanatnyi vonzalom/szerелеm* („szőke kis lányt”, „meg a szerelmes levelek”, „légyott és esti séta”), *művészet, alkotás* („vers, egyre vers”); újság, hír, pletyka („A hírlapokban sincs manapság / Semmi hatásos, izgató”; „kulissza-pletka szárnyra nem kel”). A költemény csúcspontja minden kétséget kizáróan a harmadik versszak, amelyben a modern élet politikai-történelmi távlatai is megjelennek:

Kulissza-pletka szárnyra nem kel,
Csődbe került a parlament,
S áthelyeződött Boszniába
A kék-hajtokás regement.
A ma siralma oly keserves
És a jövő sem biztató...
Élni sem érdemes manapság,
Mikor halunk meg, kis Kató?

Mivel azonban a beszélő figyelmét teljes mértékben saját maga sajnálata köti le, s oly mértékben érdektelen a világ változásaival kapcsolatban, hogy még a parlament esetleges tönkrementje és Bosznia okkupálása sem üti meg az ingerküszöbét, nem véletlen, hogy érzékelhetetlen számára a múlt / jelen / jövő közötti határ („A ma siralma oly keserves / És a jövő sem biztató... / Élni sem érdemes manapság”). A 4. versszak felvillantja a romantikus szerelem és halál jó régen sablonná vált, de legalábbis fájdalmas képét („Együtt halunk meg mind a ketten”), ugyanakkor a gondolati alakzat már a Komlós Aladár által is emlegetett keresett, modoros magázódás („megbeszéltük – tudja, régen”) miatt megbicsaklik, majd a strófa második négy sorában tökéletesen komolytalanná lesz:

[...]
És hat hasábot ír mirólunk
A kiküldött tudósító:
„Egy dalnok és egy kis színész!”...
Mikor halunk meg, kis Kató?

Szenzációt kelt bús halálunk
 – Úgynevezett tragédiánk –
 Emlegetik vagy tíz napig tán
 A dalnokot s a szőke lányt.
 Mindenfelé nagy lesz a részvét,
 Mert az ilyesmi megható, –
 Üzenjen a redakcióba,
 Mikor halunk meg, kis Kató?²³

A Heltai-versek újszerűségének hangsúlyozását sűrűn megtaláljuk a költőről szóló foghíjas szakirodalomban;²⁴ a következőkben épp ezért nem elsősorban költészettörténeti perspektívából, hanem a korai recepció sajtó-, nyilvánosság- és befogadástörténeti szempontjait követve mutatom be Heltai költeményeinek hatását.

Kortársi recepció

Mérlegelve a jelen pillanatban feldolgozottnak mondható kortársi recepciót, az énekelhető francia sanzonok hangulatából, az operettvilág könnyedségéből, a magyar lírában többgenerációsak mondható Heine-hatásból, a Petőfi-versek közvetlenségéből és az ovidiusi epikureizmusból kotyvasztott Heltai-líra leginkább témáinak (szerelem, művészlét) ábrázolási módja, azok *külsőségei* (nagyváros, Budapest, a modernitás-tünetek stb.), illetve az automatizálódott irodalmi diskurzustól (a népiességtől) eltérő *nyelvhasználata* okán váltotta ki a kritika riadalmát. A felsoroltak gyakran tárgyai a kortársi a kritikának, ugyanakkor Heltai esetében mindezekből az értelmezők egy része nem pusztán esztétikai, hanem *morális jellegű* következtetéseket vont le.

Az egyszavas említéseken, kvázi-reklámokon, illetve *A Hétben*, a *Magyar Hírlapban* és a *Magyar Géniuszb*²⁵ szereplő (Dersi Tamás kifejezésével élve) „ajnározó kritikákon”²⁶ túl a *Modern dalok* recepciójában igen hamar éreztette hatását a Heltai-verseket (s általában az újabb költészetet) morálisan elítélő attitűd – ha nem is volt túlsúlyban, hiszen a *Magyar Szalon* és az *Ország-Világ* névtelen kriti-

23 HELTAI Jenő, *Kató* (Budapest: Lampel Róbert, 1894), 41–44.

24 HEGEDÜS, *Heltai Jenő...*, 56–100; GYÖREI, *Heltai Jenő drámai életműve...*, 13–17.

25 Vö.: *A Hét* 3, 16. sz. (1892): 255; *Magyar Génius* 1, 17. sz. (1892): 290; M. M., „Modern dalok”, *Magyar Hírlap* 2, 116. sz. (1892): 13.

26 DERSI, „Budapest irodalmi újságja...”, 250.

kusai és a *Budapesti Hírlap* szintén névtelen tárcaszerzője is méltánylóan nyilatkoztak a kötetéről.²⁷ Ugyanakkor bizonyos, hogy már 1892. május 7-e előtt jelentek meg ledorongoló kritikák a *Modern dalokról* – amelyeket az internetes adatbázisban nem találtam meg –, hiszen az *Ország-Világ* aznapi értékelése szerint: „Heltai Jenő első munkájával lépett fel szerényen, igénytelenül. S eme Brutusok hada máris megrohanta, s megpróbálták leszúrni. Hát kell jobb bizonyítvány mellette, hogy a «Modern dalok» érdemes munka.”²⁸ A bírálatok közül röviden Kozma Andornak a *Nemzetben* (máj. 29.) megjelent írását, valamint a Constantinus álnevéen Kaposi József (esztergomi áldozópap és szerkesztő) – egyébként saját lapjában, a *Magyar Szemlében* (nov. 6.) közölt – kritikáját emelném ki.

Kozma az újabb magyar irodalom (és kiemelten a költészet) idegenszerűségét, a nemzeti jelleg hiányát hangsúlyozza írásában, majd – Négyesy László *A mértékes magyar verselés története* (1892) című munkájának²⁹ méltatása és idézése után – a magyaros verselésről mondottakat a költészetünk *tartalmára* vonatkoztatja:

[...] a fiatalok sokat ellesnek a nyugati idegenektől, de, úgy látszik, nem épülnek a magyar remekírókon s egyben éppen nem önhittek. Ez egy az, hogy nem törekeshetnek sajátos, egyéni jellegre sem. Megbűvölik őket a külföldi modernnagyságok s azokhoz kívánnak hasonlatosak lenni. A versíróknál ez kétszeresen is nyilvánvaló. Egyszer a formában, mely a versnél szintén lényeges, másodszer a tartalomban.

Nem támaszkodom hasonló pozitív adatokra, de mégsem hiszem, hogy csalódnám, ha az általános benyomások, a közönség előtt ismeretes modern és legmodernebb versíróink művei után ítélve, költészetünk tartalmi magyarságát ugyanakkora veszedelemben látom.

Ezt követően tér rá a bírált kötetekre, elsőként Heltai Jenőre, akinek tehetségét és hangulati gazdagságát elismeri, ugyanakkor verseiben semmilyen eredetiséget és nemzeti jelleget nem talál:

A legfiatalabb költő nemzedék egyik tehetséges tagjának, Heltai Jenőnek [...] „Modern dalok” című kötete aggodalmam alapos volta mellett erősen tanúskodik. [...]

27 *Budapesti Hírlap* 12, 113. sz. (1892): 3; 146. sz. (1892): 9; VERUS, „Két verses könyv”, *Ország-Világ* 13, 19. sz. (1892): 303; *Magyar Szalon* 9, 17. sz. (1891–1892): 413.

28 VERUS, „Két verses könyv...”, 303.

29 NÉGYESY László, *A mértékes magyar verselés története* (Budapest: Kisfaludy-Társaság, 1892).

De mindezekben a jobb versekben ép oly kevésbé van egyetlen magyarosabb hang, eszme, érzés és ép oly kevésbé van egyéni eredetiség, mint a kötet számos, ezeknél rosszabb, de átlag bizonyos színvonalon álló darabjában. [...]

Bírálata ellenére azonban bízik abban, hogy szerző pályája jobb (azaz: nemzetibb) irányt vesz:

Ha kiforr, bizonyára még őszintébb is lesz, mint amint most, mikor még a „fin de siècle” fenegyerekség nimbusára vágyva — úgy tetszik — sokszor énekel meg soha nem létezett szeretőket, soha nem érzett érzelmeket és soha nem élvezett gáláns kalandokat. De az őszinteség nem fogja őt abban gátolni, hogy egész egyéniségét nemzetiesebb irányba fejlessze s hogy ezen az uton keble szépen csengő hangjait az idegenszerű „fordított” íztől megmentse.³⁰

Ennél jóval csölätóbb és tendenciózusabb Constantinus *Poétácskák* című rövid kritikája, melynek érdekessége, hogy azt követően jelent meg, hogy a *Magyar Szemle* 1892. október 9-i számában a lap kritikusa, „Cosinus” már megtámadta Heltait és nemzedéktársait egy, a *Magyar Szalonban* megjelent versösszeállítás miatt — írása nem fukarkodott az antiszemita szólammokkal sem.³¹

Az egy hónappal későbbi, 1892 novemberében megjelent írás szerzője, miután „ujságok által fölfujt nagyság”-nak nevezi Heltait, gyors értéktételeket mond az empirikus szerző egyénisége fölött: „Azt beszélnek róla, hogy még nagyon fiatal. Annál nagyobb hiba, hogy már oly romlott”, hiszen „Igazi költő nem lehet senki morális intencziók nélkül s kizárólag az úgynevezett pikantériák megénekélése még senkit sem tett nagy költővé.” Bírálatában rendre-sorra feltűnnek *A Hét* folyóirat működését ért általánosabb kritikák: az irodalom szövetsége az ipari

30 KOZMA Andor, „Néhány új könyvről”, *Nemzet* 11, 149. sz. (1892): melléklet.

31 „Képviselve van — mondjuk — 27 poéta. Nevezetes statisztikát állíthatnánk egybe e huszonhét névről. Hírlapírók, akiknek módjukban van az erre talán már nem is szoruló vállalat mellett ütni a nagy dobort, a következők: Rákosi Viktor, az előző írója, Ábrányi Emil, Palágyi Lajos, Lipcsey Ádám, Bartók Lajos, Szávay Gyula, Virág J. Béla, Barna Izidor, Seress Imre, Heltai Jenő. Nem rójuk föl senki hibájául valakinek a vallást, de az mégse járja, hogy valaki azért, mert zsidó, mindenkor előtérben legyen más, jelesebb régi írók kedvéért.” Illetve: „Íme, arcuk, magyarságuk, stíljük és irányuk után biztosan ítélve, zsidók a következő versenyzők: Barna Izidor, Makai Emil, Seress Imre, Heltai Jenő, Ignó, Palágyi Lajos. Érdekes kereskedelmi arcok többnyire. Igen szép szám. Valamikor azt mondotta Börne, hogy zsidónak lenni nem szégyen, de szerencsétlenség; most a mondat változott, mert ha szégyen is lenne, de mindenesetre szerencse zsidónak születni. [...] Sajátságos, hogy a mi zsidó poétáink mennyire egyeznek hangban és nyelvben.” COSINUS, „Költők versenye: Margit-versek a »Magyar Szalon«-ban”, *Magyar Szemle* 4, 41. sz. (1892): 493–494, 493.

zsurnalisztikával (amely bár nem volt része a Kiss József vezette lap önszemléletének, külső bélyegként gyakran megfogalmazódott),³² az egymást nyilvánosan magasztaló szerzők önhittsége: „Ha egy zsurnaliszta unalmában rossz verseket ír, a többi zsurnaliszta pajtása aztán egekig magasztalja és kész az új csillag, az új poéta. Heltai is így tűnt fel a magyarirodalom egén.”

A szöveg ezt követően – ma így hívnánk – már-már nevelésügyi és gyermekvédelmi szempontok szerint veszi szemügyre a Heltai-jelenséget, s ítéli a kötetet „korunk erkölcsi hanyatlása” bizonyságaként, ám nem feltételezi, hogy az efféle poézis bárkinek is tessen: „[...] mily lélekemelő tudat, hogy ezt a könyvet egy alig húsz éves ifjú írta! Valóban ez a könyv legszomorúbb bizonyága korunk erkölcsi hanyatlásának. Mikor egy ifjú, ki még az imént került ki az iskola padjai közül, így dalol [...]” Álzárlatnak tűnik az a váteszi jóslat, amelyben Heltait az orfeumok világába utasítja a magas literatúrából („Az orfeumok és zengerájok számára kitűnő kuplékat írhatna Heltai. Írjon is, ha tehetsége oda vergál, — de ne vigye be ez immorális miazmákat a komoly litteraturába, ezt a kritika kikérheti tőle”), ám a szöveg végén mégis elfér egy rövid méltatás. Hiszen annak ellenére, hogy a *Modern dalok*ban semmilyen eredeti szellemes ötlet nincs, a kötet több darabja (pl. a *Poéta-sors*, az *Agonia* és az *Első ideál*) „csinosan csengő és ötletesen csattanó vers”, melyből Kaposi azt a következtetést vonja le: „A gördülékeny verselés tehát egyetlen érdeme Heltainak.”³³

Mint a korábbiakban volt róla szó, Heltai verseinek recepciója bővíthető lenne további forrásokkal, s minden bizonnyal találnánk az elemzett szövegeknél is elutasítóbb bírálatokat, illetve meghökkentőbb és meredekebb állításokat a fiatal magyar irodalomról a korabeli lapokban – következtetéseink megfogalmazásához az eddig ismertetettek is kellő alapot szolgáltatnak. Mindazonáltal arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a zajos visszhangra lelt *Modern dalok* után Heltai második kötetének – melyet megjelenésekor Róna Béla „pajzánnak” minősített³⁴ – kevésbé egyértelmű a recepciója a jelenleg hozzáférhető források alapján. A *Katáról* zömmel rövidebb, méltató hangú írások jelentek meg,³⁵ illetve Ignotus érzékeny bírálata révén Heltai tárgyilagosabb értékelése is megindult,³⁶ azonban gya-

32 Vö.: DERSI, „Budapest irodalmi újságja...”, 241–268.

33 CONSTANTINUS [KAPOSI József], „Poétácskák”, *Magyar Szemle* 4, 45. sz. (1892): 435.

34 RÓNA Béla, „A magyar irodalom 1893-ban”, *Magyar Szalon* 11, 20. köt. (1893–1894/1): 1228–1238, 1233.

35 Lásd például: I–s, „Kató (A Heltai Jenő könyvecskéje)”, *Magyar Hírlap* 4, 7. sz. (1894): 19; *Magyar Génius* 3, 4. sz. (1894): 63; *Fővárosi Lapok* 31, 5. sz. (1894): 34; *Pesti Hírlap* 15, 360. sz. (1894): 20; *Tolnavármegye* 4, 6. sz. (1894): 5.

36 IGNOTUS, „Heltai Jenő. Kató, Budapest, 1894. Wodianer F. és fiai.”, *A Hét* 4, 53. sz. (1893): 439.

nút kelt, s a kritikusi elégedetlenség folytonosságát (és a korabeli *szóbeliségben* való jelenlétét) valószínűsíti Heltai sokat idézett 1895-ös verse, a *Pro Domo*, amelyben „tisztelt vidéki kollégáinak” szól vissza hideg eleganciával.³⁷

„...*ha tehetsége oda vergál...*” – *kitekintés*

Noha az általam feldolgozott kritikai írások szerzői egyetlen esetben sem utaltak Heltairól írva *A Hét* című folyóiratra, az első két Heltai-verseskötet recepciójában refrénszerűen megtaláljuk azokat a „vádpontokat”, amelyeket a lappal kapcsolatban is hangsúlyoztak a kortársak, s amelyeket Dersi Tamás *A Hét* című folyóirat értékeit és belső ellentmondásait tárgyalagosan látó, ám magáért a lapért leplezetlenül lelkesedő grandiózus (csaknem 150 oldalas) *Budapest irodalmi újságja* című tanulmányában is feldolgozott. Amint a korábbiakból is kitűnt, ezek leginkább: a (1) nemzeti jelleg hiánya, (2) az idegen (nyugati) irodalom követése, (3) a forma és a hangulat kultusza, (4) fogékonyság a frivolitások és az erotika iránt, (5) erkölcstelenség, (6) zsurnalisztikus hangvétel, (7) a fiatal szerzők önhittsége, kölcsönös ajnározása.³⁸ Mindezek közül persze az esztétikai elégedetlenség erkölcsi bírálatba fordítása, a *morál* előtérbe állítása a legszembeütőbb a szövegekben; ahogy a *Magyar Szemle* „Cosinus” álnevű kritikusa fogalmaz Heltai verssorai kapcsán: „»*Manapság a házasságok / Nem köttetnek már a mennyben. / Bölcs tudósok és a papság / Bármilyen mennydörögnek, / Nagy kelete van manapság / Közvetítő ördögöknek.*« [...] Ez *morálnak* eléggé modern.”³⁹

Bár Győrei Zsolt 2007-es, a drámai korpuszt vizsgáló monográfiája és az általa közreadott szövegkiadások nagyban segítik a Heltai-életmű számbavételének mai esélyeit, csak az eddigi alapvető filológiai és interpretációs műveletek hiányát tudatosítva fogalmazhatók meg érvényes állítások egy átfogó vizsgálattal kapcsolatban. Úgy vélem, az elkövetkező idők kutatásának jobban fel kell tárnia a Heltai-korpuszt – úgy a versek, mint a kispórák és színpadra szánt szövegek – elsődleges sajtókontextusát, mediális környezetét, mivel ennek megértése elvezethet az életmű sajátos kritika- és irodalomtörténeti helyének (többek között a versszerző Heltai irodalmi emlékezetből való kihullásának) megértéséhez. Márton-Simon Anna a következőképp fogalmaz *A Hét* szerkesztői stratégiájával kapcsolatban már idézett dolgozatában: „A Hét nem egyszerűen minőségi irodalmi anyag köz-

37 A vers első megjelenése: HELTAI Jenő, „Pro Domo”, *A Hét* 6, 4. sz. (1895): 54.

38 DERSI, „Budapest irodalmi újságja...”

39 COSINUS, „Költők versenyé...”, 494. [Kiemelés az eredetiben.]

lésére törekedett, de arra is, hogy a publikált szépirodalmi szövegek és a lap többi rovatának dialógusán és kölcsönhatásán keresztül értő befogadásra nevelje olvasóit [...].⁴⁰ E megállapítással összhangban jelen gondolatmenet egyik konklúziója az lehet, hogy az 1890-es évtizedben *A Hét* állandó szerzőjeként tevékenykedő Heltai Jenő költői fellépésének árnyalt értelmezése csak a Kiss József szerkesztette hetilap korabeli szövegtermésével dialógusban és kölcsönhatásban lehetséges.⁴¹

Végül, a pályakép további alakulására tekintve is tanulságokkal szolgál az első verseskötetek recepciója. Ugyan Heltai ezután is sokszor és örömmel írt verset, a költői fellépésével kapcsolatos ellenszenv hozzájárulhatott ahhoz a felismeréshez, hogy az írott költészet kevésbé alkalmas a nagyvárosi modernitáspaszta- lat szélesebb körű megmutatására, irodalmi kérdéssé tételére, amely belátás elvezethette a magyarországi kuplé és a zenés daljáték megteremtéséhez, valamint a verses dráma megújításához. „Az orfeumok és zengerájok számára kitűnő kuplékat írhatna Heltai. Írjon is, ha tehetsége oda vergál, – de ne vigye be ez immorális miazmákat a komoly litteraturába” – fogalmazott Kaposi József idézett kritikájában. Azonban a századfordulón Heltai, valamint pályá- és nemzedéktársai, követői (Molnár Ferenc, Gábor Andor, Szép Ernő, Nagy Endre és mások) épp a „komoly litteratura”, azaz a modern költészet és a szórakoztatás kompromisszumát kívánták megteremteni a magyar kabaré intézményesítésének előmozdításával, a pályakezdő versesköteteknél sokkal hatékonyabban megvalósítva a kulturális regiszterek és a műfajok közötti mozgást, a magas és populáris művészet párbeszédét.⁴² S minden bizonnyal a korai kritikusok számára is hathatós, fanyar-ironikus válaszul szolgált Heltai pályájának talán legnagyobb dobása, a Kacsóh Pongrác–Bakonyi Károly-féle *János vitéz* (1904) fergeteges sikere, melynek verseiben Heltainak sikerült összebékítenie – és a szélesebb közönség szemében is vonzóvá tennie – a modern, nagyvárosi „aszfaltpoézist” és a népiességet.

40 MÁRTON-SIMON, „*A Hét* verseinek modernsége...”, 57.

41 Többek között fontos volna azoknak Dersi Tamás által említett lapoknak a szisztematikus áttekintése, amelyek *A Hét* első korszakában rendszeresen „támadást indítottak” a szerkesztőség ellen (*Magyar Állam, Alkotmány, Magyar Néplap, Keresztény Magyarország, Magyar Kritika*).

42 Mindehhez lásd: SZÉCHENYI Ágnes, „Provokáció, tréfa, avagy a társadalmi elvárások és ösztönök lírai számbavétele: Heltai Jenő: Budapesti népdal”, *Híd* 82, 6–7. sz. (2018): 113–126; KÖRNER András, *Költők a kabaréban. Pesti kabarédalok a 20. század elején* (Budapest: Corvina, 2019), 126–143.